

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

SOME ISSUES REGARDING ENSURING THE RIGHTS OF VICTIMS DURING THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES: AN INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

Гафич О.І., д.філос. в гал. права,
молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судустрою
*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

У статті здійснено комплексне дослідження правового статусу потерпілих у кримінальних провадженнях, що стосуються воєнних злочинів, у площині міждисциплінарного аналізу міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та кримінального процесуального законодавства України.

Доведено, що сучасне праворозуміння категорії «потерпілий» у контексті міжнародних злочинів еволюціонує від традиційної ролі пасивного об'єкта правового захисту до активного суб'єкта кримінального процесу, що володіє комплексом процесуальних прав, включаючи право бути заслуханим, подання доказів, отримання інформації про хід провадження, представництво інтересів, а також претендування на відшкодування шкоди через механізми реституції, компенсації та реабілітації.

Розкрито зміст та юридичну природу міжнародних стандартів захисту потерпілих, закріплених у Женевських конвенціях 1949 року, їх Додаткових протоколах, Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 року, а також у базових резолюціях та принципах ООН (зокрема у Базових принципах ООН щодо права жертв злочинів і зловживань владою на захист і відшкодування шкоди 1985 року). Проаналізовано проблематику гармонізації вказаних стандартів із національною правовою системою України, яка перебуває в активній фазі реформування правосуддя в умовах збройного конфлікту. З'ясовано, що найбільш актуальними викликами у сфері забезпечення прав потерпілих є відсутність системної моделі відшкодування шкоди, інституційна неспроможність судових та правоохоронних органів, дефіцит спеціалізованих знань у слідчих і прокурорів, обмеженість механізмів захисту свідків і потерпілих, а також ризики повторної віктимізації.

Аргументовано необхідність системного впровадження потерпіло-орієнтованого підходу у правозастосовну практику, який має спиратися на принципи доступу до правосуддя, недискримінації, поваги до гідності та права на ефективні засоби юридичного захисту. Обґрунтовано перспективність поєднання норм міжнародного права, національного кримінального процесу та практики транснаціональних трибуналів задля формування дієвих механізмів виявлення, реєстрації, процесуального представництва та повного захисту інтересів потерпілих від воєнних злочинів.

Ключові слова: воєнні злочини, потерпілі, міжнародне право, кримінальне переслідування, механізми захисту.

The article presents a comprehensive study of the legal status of victims in criminal proceedings relating to war crimes in the context of an interdisciplinary analysis of international humanitarian law, international criminal law and criminal procedural legislation of Ukraine.

It is proven that the modern legal understanding of the category of "victim" in the context of international crimes is evolving from the traditional role of a passive object of legal protection to an active subject of the criminal process, possessing a set of procedural rights, including the right to be heard, to present evidence, to receive information about the progress of the proceedings, to represent interests, and to claim compensation for damage through mechanisms of restitution, compensation and rehabilitation.

The content and legal nature of international standards for the protection of victims, enshrined in the Geneva Conventions of 1949, their Additional Protocols, the Rome Statute of the International Criminal Court of 1998, as well as in basic UN resolutions and principles (in particular, in the UN Basic Principles on the Right of Victims of Crime and Abuse of Power to Protection and Reparation of Damage of 1985), are disclosed. The issues of harmonizing these standards with the national legal system of Ukraine, which is in an active phase of reforming justice in conditions of armed conflict, are analyzed. It was found that the most urgent challenges in the field of ensuring the rights of victims are the lack of a systemic model of compensation for damage, the institutional failure of judicial and law enforcement bodies, the lack of specialized knowledge among investigators and prosecutors, the limitations of mechanisms for the protection of witnesses and victims, as well as the risks of repeated victimization.

The need for systematic implementation of a victim-centered approach in law enforcement practice is argued, which should be based on the principles of access to justice, non-discrimination, respect for dignity and the right to effective legal protection. The prospects of combining the norms of international law, national criminal procedure and the practice of transnational tribunals in order to form effective mechanisms for identifying, registering, procedural representation and fully protecting the interests of victims of war crimes are substantiated.

Key words: war crimes, victims, international law, criminal prosecution, protection mechanisms.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення прав потерпілих у процесі розслідування воєнних злочинів є складним міждисциплінарним феноменом, що охоплює аспекти міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права, прав людини та національних правових систем. В умовах збройних конфліктів потерпілі, як ключові суб'єкти правовідносин у контексті кримінального провадження, стикаються з численними правовими, процедурними та фактичними перешкодами у реалізації своїх прав, зокрема права на доступ до правосуддя, ефективного розслідування злочинів, участі у судовому процесі, відшкодування завданої шкоди та гарантій безпеки.

Аналіз сучасного нормативно-правового забезпечення механізмів захисту потерпілих свідчить про наяв-

ність концептуального розриву між задекларованими міжнародними стандартами та їхньою імплементацією на національному рівні, що значною мірою обумовлено як відсутністю ефективних правових механізмів притягнення винних до відповідальності, так і нестачею належних інституційних ресурсів. Зокрема, невизначеність або обмеженість процесуального статусу потерпілих у кримінальному провадженні, недостатність заходів із захисту свідків і потерпілих від репресій з боку сторін конфлікту, а також нерозвиненість механізмів компенсації та реабілітації становлять суттєві перешкоди на шляху до відновлення правової справедливості.

Додаткову складність становить проблема доказового забезпечення розслідування воєнних злочинів, що зумов-

лена як особливостями ведення бойових дій, так і неможливістю оперативного документування злочинних діянь. У цьому контексті важливу роль відіграють міжнародні організації та спеціалізовані трибунали, що здійснюють збір доказів та сприяють забезпеченню процесуальної репрезентації потерпілих. Водночас, на практиці реалізація юрисдикційних повноважень міжнародних судових інституцій стикається з питаннями політичного спротиву, імунітетів державних посадових осіб та обмеженості механізмів примусового виконання судових рішень.

Аналіз останніх досліджень. Проблема визначення процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні неодноразово ставала предметом наукових досліджень і дискусій серед видатних фахівців у галузі кримінального процесу. Серед учених, які приділяли особливу увагу цьому питанню, варто відзначити Ю.П. Аленіна, В.І. Маринів, О.В. Новіков, Л.В. Брусніцина, І.В. Гловюк, А.Р. Туманянц, Ю.М. Грошевого, К.Ф. Гуценка, С.В. Давиденка, Т.М. Добровольську, Л.Д. Кокорева, В.М. Кудрявцева, М.І. Демура та інших науковців.

Вступ. Забезпечення прав потерпілих у процесі розслідування воєнних злочинів є одним із центральних питань міжнародного кримінального правосуддя, оскільки ефективне розслідування та судове переслідування таких злочинів безпосередньо впливають не лише на відновлення правової справедливості, проте й на забезпечення принципу невідворотності покарання, запобігання безкарності та зміцнення міжнародного правопорядку. Воєнні злочини, які визначаються як грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, нерідко супроводжуються масовими порушеннями прав людини, включаючи навмисні напади на цивільне населення, катування, сексуальне насильство, геноцидальні дії та інші злочини, що мають тяжкі наслідки як для окремих потерпілих, так і для суспільства в цілому.

В умовах збройної агресії РФ проти України, питання забезпечення прав потерпілих набуває особливої актуальності. Розслідування воєнних злочинів стикається із численними перешкодами, включаючи відсутність доступу до місць вчинення злочинів, небажання національних органів здійснювати ефективне правове переслідування, а також складнощі у залученні потерпілих до процесу кримінального провадження через загрози їхній безпеці. У цих умовах надзвичайно важливим є створення та вдосконалення механізмів міжнародного судочинства, зокрема діяльності таких органів, як Міжнародний кримінальний суд (МКС), спеціальні трибунали та гібридні суди, які мають повноваження здійснювати розслідування найтяжчих злочинів, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Важливим аспектом дослідження є аналіз процесуального статусу потерпілих у кримінальних провадженнях, що пов'язані з воєнними злочинами. У міжнародній та національній судовій практиці відсутня уніфікована концепція процесуального статусу потерпілого, що зумовлює неоднорідність правозастосовної практики та ускладнює реалізацію прав осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Зокрема, в деяких національних системах потерпілі наділяються виключно статусом свідків, що значно обмежує їхню можливість впливати на хід кримінального провадження, тоді як у міжнародній практиці, особливо в межах діяльності МКС, потерпілі мають розширені права, включаючи можливість представлення інтересів у судовому процесі та участь у визначенні обсягу компенсації.

Аналізуючи питання участі потерпілого у збиранні доказів, С. В. Давиденко висловлює думку, що кримінальне процесуальне законодавство має забезпечувати не лише дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, але й їхню активну роль у встановленні обставин,

які входять до предмета доказування на досудовій та судовій стадіях провадження [1].

Виклад основного матеріалу. Юридична регламентація статусу потерпілих у кримінальних провадженнях, пов'язаних із воєнними злочинами, здійснюється на основі низки міжнародних договорів, національних нормативно-правових актів, а також судової практики спеціалізованих міжнародних трибуналів.

Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, що закріплені у Женевських конвенціях 1949 року [2] та їх Додаткових протоколах 1977 року [3], потерпілі з числа цивільного населення та військовополонені мають право на захист від свавільних нападів, жорстокого поводження, катувань та інших форм нелюдського поводження. Крім того, зазначені документи передбачають обов'язок держав забезпечувати розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у порушеннях норм МГП, що, у свою чергу, є ключовим чинником реалізації прав потерпілих на справедливість і відшкодування шкоди.

Особливо важливу роль у нормативному регулюванні прав потерпілих відіграє Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року [4], який закріплює унікальні механізми залучення потерпілих до процесу розслідування та судового розгляду. Відповідно до положень статті 68 Римського статуту, потерпілі мають право на участь у судовому процесі незалежно від статусу свідка або цивільного позивача, що істотно відрізняє МКС від традиційних кримінальних юрисдикцій, у яких потерпілі часто відіграють лише допоміжну роль. Окрім цього, МКС передбачає можливість отримання потерпілими компенсації за завдану шкоду через діяльність Трастового фонду для жертв, для відновлення їхніх прав.

У національних правових системах регламентація прав потерпілих у справах про воєнні злочини значною мірою залежить від рівня імплементації міжнародних стандартів. У державах, що визнали юрисдикцію МКС або мають власні механізми розслідування міжнародних злочинів, потерпілі можуть користуватися розширеними процесуальними правами, такими як право на представництво, участь у судових засіданнях, подання доказів та отримання компенсації. Водночас, у країнах, де національні механізми правосуддя є недостатньо розвиненими або де має місце політична залежність судової влади, реалізація прав потерпілих часто залишається суто декларативною.

Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, проте його ратифікація затягнулася на 24 роки. Основною причиною цього стало рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року, згідно з яким Статут був визнаний таким, що не відповідає Конституції України. Зокрема, суд зазначив про невідповідність окремих положень преамбули (абз. 10) та статті 1 документа. КСУ аргументував свою позицію тим, що Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції, що унеможливило ратифікацію без внесення змін до Конституції України. Лише у 2016 році такі зміни були ухвалені, що відкрило шлях до ратифікації. 21 серпня 2024 року Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Окрему категорію нормативних актів становлять Основні принципи і керівні вказівки ООН щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (2005 р.) [5], які встановлюють загальні підходи до забезпечення прав потерпілих. Відповідно до цих принципів, жертви воєнних злочинів мають право на доступ до правосуддя, отримання повної та ефективної компенсації, а також на реабілітацію, включаючи фізичне, психологічне та соціальне відновлення.

Суттєвий внесок у розвиток нормативного регулювання прав потерпілих зробили міжнародні кримінальні

трибунали, зокрема Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) [6] та Міжнародний трибунал для Руанди (МТР) [7]. У своїх рішеннях ці судові органи виробили значну судову практику щодо участі потерпілих у процесі розслідування воєнних злочинів, що пізніше стало основою для розширення їхніх процесуальних прав у рамках діяльності МКС.

Варто зазначити, що сучасне нормативно-правове регулювання прав потерпілих у справах про воєнні злочини стикається з низкою викликів. Зокрема, існує проблема недостатньої ефективності механізмів імплементації міжнародних норм на національному рівні, що зумовлено як відсутністю політичної волі з боку держав, так і складністю документування воєнних злочинів у зонах конфлікту. Крім того, правозахисні організації та спеціальні моніторингові місії вказують на те, що механізми компенсації потерпілим у більшості випадків залишаються декларативними через обмеженість ресурсів міжнародних фондів та складнощі у виконанні судових рішень.

Потерпілі, як ключові суб'єкти кримінального провадження у справах про воєнні злочини, мають гарантоване міжнародним правом право на доступ до правосуддя, справедливе розслідування, належний процесуальний статус, відшкодування шкоди та захист їхньої безпеки. Водночас практична реалізація цих прав, знову ж таки, значною мірою ускладнюється рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких слід виділити відсутність ефективних механізмів кримінального переслідування, інституційну слабкість судових систем, політичні перешкоди, проблеми збору доказів, а також загрози для свідків і потерпілих, що перешкоджають здійсненню правосуддя.

Одним із фундаментальних викликів у забезпеченні прав потерпілих є питання доступу до правосуддя. Збройні конфлікти нерідко супроводжуються дезінтеграцією державних правових структур, що унеможливає проведення ефективного внутрішньодержавного розслідування воєнних злочинів. У деяких випадках держави, урядові або воєнізовані формування яких є причетними до вчинення злочинів, свідомо перешкоджають розслідуванню, ігнорують міжнародні зобов'язання або відмовляються співпрацювати з міжнародними слідчими органами. Така ситуація породжує проблему безкарності, яка суперечить принципам міжнародного права та унеможливає реалізацію прав потерпілих.

Невід'ємним аспектом проблематики забезпечення прав потерпілих є питання доказового забезпечення кримінального переслідування воєнних злочинців. Розслідування таких злочинів значною мірою залежить від доступу до місць злочину, наявності матеріальних доказів і свідчень осіб, які були очевидцями або жертвами злочинних діянь. В умовах активних бойових дій або після завершення збройного конфлікту критично важливим є збереження доказів, однак у багатьох випадках вони знищуються, змінюються або фальсифікуються. Водночас потерпілі, які можуть виступати як свідки, часто стикаються з фізичними загрозами, залякуванням або навіть репресіями з боку сторін конфлікту. Програми захисту свідків і потерпілих, хоча і передбачені у міжнародному праві, не завжди є ефективними через технічні труднощі їх реалізації та обмеженість ресурсів.

Питання забезпечення прав потерпілих також включає аспекти реабілітації та соціальної адаптації осіб, які зазнали тяжких фізичних і психологічних наслідків воєнних злочинів. Зокрема, сексуальне насильство, катування, насильницькі зникнення, примусове переселення та інші злочини мають довготривалі соціальні наслідки для потерпілих, які часто залишаються без необхідної медичної, психологічної та юридичної допомоги. Відсутність ефективних національних програм реабілітації та правової підтримки сприяє вторинній віктимізації потерпілих,

посилюючи їхню соціальну маргіналізацію та обмежуючи можливості відновлення порушених прав.

Дослідники вказують на підхід, орієнтований на жертву, у кримінальному процесі. Він означає, що система правосуддя зосереджується на потребах і інтересах постраждалих від злочинів. Він ставить жертву в центр уваги, виходячи за межі простого покарання винних. Такий «потерпіло-орієнтований» підхід спрямований на формування більш справедливого та гуманного правового середовища, в якому враховуються не лише права обвинувачених, а й забезпечується підтримка та захист прав постраждалих [8].

Ми вважаємо, що потерпіло-орієнтований підхід у кримінальному процесі є ключовим елементом гуманізації правосуддя та забезпечення балансу між захистом прав обвинуваченого і підтримкою потерпілих. Такий підхід не лише сприяє відновленню справедливості, а й мінімізує ризики повторної віктимізації, забезпечуючи потерпілим належний рівень правової, психологічної та соціальної підтримки.

З огляду на міжнародні стандарти прав людини, ми переконані, що активна участь потерпілих у кримінальному процесі та їхній правовий захист є необхідними умовами ефективної системи правосуддя. Запровадження цього підходу зміцнює суспільну довіру до судової системи, сприяє підвищенню її легітимності та відповідає принципам соціальної справедливості.

З огляду на зазначене, забезпечення прав потерпілих у процесі розслідування воєнних злочинів є надзвичайно складним завданням, що вимагає комплексного підходу, спрямованого на вдосконалення міжнародно-правових механізмів, розширення юрисдикції міжнародних судових органів, посилення співпраці між державами у сфері кримінального переслідування воєнних злочинців, розробку дієвих механізмів захисту потерпілих та свідків, а також підвищення ефективності компенсаційних процедур. Одним із можливих шляхів подолання існуючих проблем є розширення повноважень міжнародних судових органів, створення спеціалізованих трибуналів, використання сучасних цифрових технологій для збору та верифікації доказів, а також запровадження спеціальних програм реабілітації потерпілих. Лише комплексне поєднання юридичних, інституційних і соціальних механізмів дозволить забезпечити належний рівень захисту прав потерпілих, сприяти відновленню правової справедливості та гарантувати ефективне переслідування осіб, відповідальних за вчинення воєнних злочинів.

Історичний досвід свідчить про значні проблеми у сфері забезпечення прав потерпілих, що зумовлено як правовими та процедурними недоліками, так і політичними чинниками, які ускладнюють притягнення винних до відповідальності. Розгляд таких прецедентів, як діяльність Нюрнберзького трибуналу [9], Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ) [6], Міжнародного трибуналу для Руанди (МТР) [7], а також с (МКС) [10], дозволяє визначити основні напрями реформування системи міжнародного кримінального правосуддя.

Першочерговим завданням є вдосконалення міжнародних правових механізмів, що забезпечують розслідування воєнних злочинів та захист потерпілих. Одним із головних викликів є обмежена юрисдикція МКС, оскільки значна частина держав не визнає його повноважень, що створює правові прогалини у кримінальному переслідуванні винних осіб. Наприклад, справа щодо Омара аль-Башира, президента Судану, який звинувачувався у воєнних злочинах і геноциді в Дарфурі, демонструє обмеженість механізмів міжнародного примусу, оскільки багато держав відмовилися його екстрадувати, попри виданий МКС ордер на арешт [11]. Для подолання подібних ситуацій необхідно розширити компетенцію міжнародних трибуналів, запровадити механізми примусового виконання їхніх рішень

і вдосконалити міжнародні санкційні механізми щодо держав, які перешкоджають кримінальному переслідуванню воєнних злочинців.

Національні правові системи також відіграють важливу роль у розслідуванні воєнних злочинів, однак їхня ефективність значною мірою залежить від рівня імплементації міжнародних норм. Досвід Руанди, де після геноциду 1994 року [12] національна судова система була перевантажена, продемонстрував необхідність створення гібридних механізмів правосуддя, які поєднують національні та міжнародні елементи. Успішною моделлю стали спеціальні трибунали, такі як МТР, які працювали у співпраці з місцевими судами. Аналогічний підхід застосовувався у Сьєрра-Леоне [13], де створений Спеціальний суд сприяв притягненню до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, у тісній взаємодії з національними органами правосуддя.

Таким чином, важливим кроком є зміцнення національних судових інституцій, гармонізація їхнього законодавства з міжнародними стандартами, а також розширення механізмів співпраці між державами у сфері кримінального переслідування воєнних злочинців.

Практика МТКЮ показала, що значна кількість свідків у справах про етнічні чистки у Боснії та Герцеговині [14] зазнавала залякування, що ставило під загрозу їхню участь у судовому процесі. Така ж ситуація спостерігалася під час судових розглядів у Руанді, де свідки потребували фізичного захисту через загрозу репресій з боку місцевих угруповань. Для вирішення цієї проблеми необхідно запровадити комплексні програми захисту потерпілих та свідків, зокрема можливість анонімного свідчення, забезпечення фізичної охорони, надання політичного притулку та переміщення свідків у безпечні зони. Додатковим напрямом є використання цифрових технологій, зокрема систем дистанційного допиту, що дозволяє потерпілим і свідкам надавати показання без ризику для життя.

До того ж, не менш важливим аспектом забезпечення прав потерпілих є механізми відшкодування завданої шкоди. Досвід виплат компенсацій жертвам Голокосту демонструє, що процес фінансового відшкодування може тривати десятиліттями та вимагати складних переговорних процедур. Натомість створення спеціалізованих фондів, таких як Трастовий фонд для жертв при МКС, дозволяє забезпечити оперативне надання допомоги потерпілим. Одним із напрямів вдосконалення механізмів компенсації є запровадження автоматичного арешту активів осіб, визнаних винними у воєнних злочинах, із подальшим перерозподілом цих ресурсів на користь потерпілих. Додатково необхідно розробити національні програми компенсації, які передбачають як матеріальне відшкодування, так і соціальну підтримку потерпілих, включаючи медичну та психологічну реабілітацію.

Розвиток технологій відкриває нові можливості для вдосконалення механізмів розслідування воєнних злочинів та захисту прав потерпілих. Використання штучного інтелекту для аналізу доказової бази, зокрема супутникових знімків та цифрових записів, дозволяє більш ефективно документувати факти злочинів. Блокчейн-технології можуть бути застосовані для збереження доказів, що унеможливує їхню фальсифікацію або знищення. Досвід використання цифрових платформ для збору свідчень потерпілих у конфліктах на Близькому Сході підтвердив ефективність цих підходів. У перспективі впровадження таких технологій сприятиме підвищенню рівня доказової надійності та оперативності розслідувань [15].

Висновки. На основі вищевикладеного, можна зробити висновок, що, забезпечення прав потерпілих у процесі розслідування воєнних злочинів є нагальним завданням міжнародного кримінального правосуддя, що безпосередньо пов'язане з фундаментальними принципами верховенства права, справедливості та невідоротності покарання за

найтяжчі злочини. Аналіз міжнародного досвіду, зокрема діяльності Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ), Міжнародного трибуналу для Руанди (МТР), а також сучасної юрисдикції Міжнародного кримінального суду (МКС), свідчить про значний прогрес у сфері захисту потерпілих, але водночас демонструє системні проблеми, що потребують подальшого вдосконалення механізмів правозастосування.

Однією з ключових проблем залишається обмежений доступ потерпілих до правосуддя, спричинений як політичними, так і юридичними чинниками. У таких випадках міжнародні трибунали мають відігравати центральну роль у розслідуванні та переслідуванні винних, проте їхня ефективність залишається обмеженою через відмову окремих держав визнавати їхню юрисдикцію або співпрацювати з ними. Приклад нездатності МКС забезпечити виконання ордеру на арешт Омара аль-Башира у справі злочинів у Дарфурі [16] яскраво демонструє необхідність розширення юрисдикції міжнародного кримінального правосуддя та запровадження механізмів примусового виконання його рішень.

Другою проблемою є процесуальний статус потерпілих у кримінальному провадженні. Хоча сучасні міжнародні стандарти передбачають розширені права потерпілих, включаючи їхню участь у судовому процесі, подання доказів та отримання компенсацій, на практиці реалізація цих прав стикається з бюрократичними, процедурними та фінансовими перешкодами. Розгляд справ у МТКЮ та МТР показав, що потерпілі часто залишаються другорядними суб'єктами судового розгляду, а їхні свідчення нерідко втрачають доказову силу через тиск або залякування. Відповідно, необхідно посилити механізми юридичного супроводу потерпілих, забезпечити їм доступ до незалежних адвокатів та спростити процедури подання заяв до міжнародних судових інстанцій.

Питання захисту потерпілих та свідків потребує вдосконалення, оскільки залякування, репресії та фізична загроза є поширеними явищами під час розслідування воєнних злочинів. Досвід Боснійської війни (1992–1995) [17] показав, що багато свідків у справах про етнічні чистки відмовлялися давати показання через страх помсти, що ускладнювало доведення провини обвинувачених. У цьому контексті необхідно запровадити ефективні програми захисту потерпілих, що включають можливість анонімного свідчення, фізичну охорону, а також міжнародні програми переміщення осіб, які зазнають загрози.

Розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів. До прикладу, технології супутникового моніторингу активно використовувалися під час розслідування воєнних злочинів у Сирії, що дозволило задокументувати атаки на цивільне населення та об'єкти критичної інфраструктури [18].

Таким чином, забезпечення прав потерпілих у процесі розслідування воєнних злочинів потребує комплексного підходу, що включає реформування міжнародного кримінального правосуддя, посилення національних механізмів правозастосування, удосконалення програм захисту потерпілих і свідків, розвиток механізмів компенсації та впровадження сучасних технологій збору доказів. Історичний досвід міжнародних трибуналів та діяльності МКС свідчить, що ефективний захист прав потерпілих можливий лише за умови високого рівня міжнародної координації, політичної волі держав і забезпечення ресурсної бази для реалізації правових механізмів. Вдосконалення існуючих процедур кримінального переслідування воєнних злочинців, розширення юрисдикції міжнародних судових органів, зміцнення співпраці між державами та запровадження інноваційних технологічних рішень можуть забезпечити належний рівень правового захисту потерпілих та сприяти

досягненню справедливості у міжнародному правосудді. Дані заходи здатні забезпечити ефективне розслідування воєнних злочинів, притягнення винних до відповідаль-

ності та відновлення прав потерпілих, що є ключовими елементами міжнародної системи правосуддя та глобальної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : [монографія] / С.В. Давиденко; за наук. ред. Ю.М. Грошевого ; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х. : ФІНН, 2008. – 296 с.
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
5. Керівні принципи розслідування порушень міжнародного гуманітарного права: право, політика та передова практика. URL: [https://geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Investigation%20guidelines%20UKR_v3%20\(1\).pdf](https://geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Investigation%20guidelines%20UKR_v3%20(1).pdf).
6. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/>.
7. Статут від 08.11.1994 Статут Міжнародного трибуналу по Руанді. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/161108_525193.
8. Клепка Д. І., Новіков О. В. Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 1, вип. 31. С. 253–261. URL: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.20>.
9. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/international-military-tribunal-at-nuremberg>.
10. International Criminal Court (ICC). URL: <https://www.icc-cpi.int/>.
11. Судан вирішив видати Омара аль-Башира суду в Гаазі. URL: https://lb.ua/world/2021/08/11/491461_sudan_virishiv_vidati_omara.html.
12. Преловський О. Відновлення Руанди після геноциду 1994 року: історичний досвід та уроки для України. URL: https://inam.org.ua/pdf/Institute_of_American_Studies_Rwanda's_Rebuilding_After_the_Genocide_Lessons_for_Ukraine.pdf.
13. Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне: досвід відновлення справедливості шляхом міжнародного судочинства. URL: <https://ecpl.com.ua/news/spetsialnyy-sud-shchodo-sierra-leone-dosvid-vidnovlennia-spravedlyvosti-shliakhom-mizhnarodnoho-sudochynstva/>.
14. Пізанина у Сребрениці. Історія, про яку не варто забувати Україні. BBC. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53367876>.
15. Котвицька А., Бондарчук В. Цифрова трансформація в країнах Близького Сходу. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/338.pdf>.
16. Суд у ПАР заборонив президенту Судану залишити країну. BBC. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/06/150614_bashir_icc_ko.
17. Наслідки Боснійської війни. URL: <https://sdplatform.org.ua/blogs/boscons>.
18. Слідча група ООН отримала доступ до розслідування злочинів у Сирії. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4742808-slidchahrupa-onn-otrymala-dostup-do-rozsliduvannia-zlochyniv-u-sirii>.